

*Лариса Зданевич, кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри дошкільної педагогіки, психології та фахових методик
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ: КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД

У статті представлена і описана модель системного дослідження процесу адаптації студентів нового прийому до умов життєдіяльності, експериментально доведено ефективність її використання з метою діагностики особливостей перебігу адаптаційного періоду.

Ключові слова: адаптація, діагностика, педагогічна методика, соціалізація, навчальний процес, педагогічні умови, дезадаптація, системний підхід, модель, багаторівнева адаптація.

Постановка проблеми. Адаптація є багаторівневим і багатоплановим явищем, яке базується на багатьох механізмах: звикання, пристосування, відтворення, взаємодоповнення, творення, управління і самоуправління [5].

Особливого значення набувають адаптаційні процеси в педагогічних системах. Це зумовлено низкою обставин. Сам процес навчання є динамічним, адже йде постійне оновлення навчального матеріалу. У процесі навчання відбувається не тільки засвоєння певної інформації, а й розвиток всіх механізмів взаємодії людини з оточуючим світом. Порушення адаптаційних процесів можуть призводити до суттєвих викривлень, деформацій у особистісному розвитку учнів, студентів, зниженню їх творчого потенціалу, блокуванню механізмів активності.

Процес адаптації, як відомо, є одним з найбільш досліджуваних наукових об'єктів. Це обумовлюється, перш за все, універсальністю цього явища. Адже адаптаційні процеси об'єктивно зумовлені будь-якими динамічними змінами, що відбуваються у різноманітних системах.

Мета статті – вивчення та обґрунтування комплексного дослідження процесу адаптації студентів вищих навчальних закладів до нових умов життєдіяльності.

Виклад основного матеріалу. Значна кількість робіт із проблем адаптації виконана в психолого-педагогічній галузі. Це викликано необхідністю практичного вирішення цього питання, адже ефективність діяльності суб'єктів педагогічного процесу, їх особистісний розвиток принципово залежать від адаптування людини до умов тієї системи, до складу якої він входить. Є

значна кількість фактів, що свідчать про вирішальний вплив адаптації суб'єктів діяльності на стан, функціонування, результативність педагогічних систем [1; 2].

Проте варто зауважити, що поза увагою дослідників залишається ще багато нерозв'язаних проблем. На наш погляд, найбільш актуальною на сьогодні є проблема системного розгляду процесів адаптації, її результатів. Адаптування йде водночас на декількох ієрархічних рівнях, кожний з яких може мати власну тенденцію і темпи змін, що відбуваються. Процес адаптації є інтеграцією впливів різноманітних факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, дія яких може бути або взаємоузгодженою, або суперечливою. Результат процесу адаптації – адаптованість людини до певної системи – також є інтегрованим системним утворенням, що має різні складові і засоби зв'язку між ними.

Підхід до адаптації як системного утворення зумовив перегляд з відповідних позицій накопиченого дослідницького досвіду. Виявилось, що на сьогодні є ґрунтовні напрацювання з різноманітних аспектів, що в цілому дозволяють створити повну картину тих структурних компонентів, з яких складається процес адаптації. Отже, є всі вихідні передумови для переходу на новий, системний рівень розгляду адаптації. Ці базові структурні компоненти досить повно вивчені багатьма дослідниками. Але питання взаємодії та взаємоузгодження цих структурних компонентів поки що залишаються відкритими. В той же час можна допустити, що саме на системному рівні виникають найбільш актуальні проблеми, які вимагають свого дослідження.

В основі запропонованої В.А.Семиченко концепції системного розгляду процесу адаптації

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ: КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД

покладено ідею про те, що загальна ефективність процесу адаптації людини до умов нової педагогічної системи (навчання або діяльності) суттєво залежить від інтеграційних тенденцій [3; 4]. Отже, загальний процес адаптації – це складне явище, яке має визначену структуру (складається з певної сукупності відносно незалежних підпроцесів). Кожен з них обслуговує певну частину відносин, які виникають у людини з відповідною системою, і в сукупності з ними та відповідними зв'язками складає певний структурний компонент. Таким чином, кожен структурний компонент процесу адаптації є в свою чергу системою, яка включає об'єктивне явище і його вимоги (що разом складає зовнішні умови), відносини, що виникають у людини, яка адаптується, з відповідним явищем (ставлення, стосунки, зв'язки), індивідуальні особливості самої людини, що відповідають або не відповідають вимогам (внутрішні умови або власні ресурси людини).

Наведемо найбільш узагальнений перелік цих підсистем.

1. Підсистема енергетична, яка відображає ресурсні можливості організму, їх спроможність забезпечити функціонування основних систем організму в умовах підвищення енерговитрат.

2. Підсистема середовищна, яка відображає відносини людини та тих зовнішньо-предметних умов, що її оточують.

3. Підсистема діяльнісна відображає здатність людини виконувати дії, що складають зміст відповідної діяльності. По-перше, це передбачає засвоєння нових дій, по друге – подолання вже напрацьованих навичок, які в нових умовах є недоцільними, по-третє – часові витрати на виконання цих дій.

4. Підсистема соціальна відображає входження людини в нове соціальне середовище.

5. Підсистема особистісна відображає той загальний результат адаптації, коли людина відчуває психологічний комфорт від ситуації свого життя, приймає її як конструктивно значущу, що відкриває подальші перспективи розвитку.

В цілому, під процесом адаптації будемо розуміти складну систему перетворень, що відбуваються з людиною відповідно до змін в умовах її життя, внаслідок яких виникають певні якості:

а) адаптованість як безпосередній результат цих перетворень, тобто стан узгодження наявних якостей і вимог середовища, або

б) адаптивність як інтегрована особистісна якість, що забезпечує здатність людини до подальших перетворень.

Для дослідження адаптації студентів до нових умов життєдіяльності, що базується на системних засадах, на базі Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії функціонує регіональна лабораторія соціально-педагогічних проблем адаптації студентів до навчання в умовах ВНЗ Університету менеджменту освіти АПН України.

Основною метою лабораторії є розробка та апробація теоретичної моделі процесу адаптації як багатокомпонентного системного явища, на основі якої можна вести оперативну діагностику та корекцію негативних тенденцій, що виникають на структурно-функціональних рівнях.

Завдання роботи регіональної лабораторії:

1. Аналіз традиційних поглядів на процес адаптації.

2. Розробка структури процесу адаптації, визначення методичної бази психолого-педагогічної діагностики.

3. Дослідження реальних структурних особливостей адаптаційних процесів, що відбуваються на рівні індивідуальних та колективних суб'єктів навчання.

4. Розробка, організація і проведення корекційних засобів з надання адресної допомоги в адаптаційних процесах індивідуальним і колективним суб'єктам навчання.

5. Створення пролонгованої системи супроводження адаптаційних тенденцій, що сприятиме постійному удосконаленню навчально-виховного процесу.

Принципи роботи:

- Актуальність – з'ясування найбільш актуальних проблем адаптації для кожної особи.

- Випереджаючий характер, прогностичність – можливість передбачати деструктивні тенденції, здійснювати своєчасний профілактичний вплив.

- Цілісність – забезпечення узгодженості всіх підструктур адаптаційного процесу та факторів, що впливають на людину в процесі її життєдіяльності.

- Неперервність – лонгітюдний характер досліджень (моніторинги), психолого-педагогічне супроводження людини на протязі перебування у відповідній системі.

- Наступність і послідовність – простеження змін, що відбуваються, на різних етапах, виявлення загальних тенденцій розвитку.

- Доцільність – надання допомоги саме в найбільш актуальних проблемах.

- Оперативність – своєчасне виявлення відхилень від оптимуму та надання допомоги.

Новизна підходу, що буде реалізована у відповідних дослідженнях, полягає в опорі на нову

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ: КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД

модель адаптації – системну, яка розглядає окремі складові адаптування як рівні реалізації адаптаційних можливостей людини. Розгляд процесу адаптації як системи зумовлює пошук тих системоутворюючих чинників, що здатні упорядковувати і зміцнювати всю структуру в цілому. До того ж, виникає можливість дослідити не лише окремі напрямки адаптування, а й зв'язки між ними, що є передумовою ефективного розвитку особистості, виникнення та закріплення позитивних змін (інтегративних станів та якостей).

У запропонованій моделі застосовано системний підхід (компонентно-структурний і функціональний аспекти) до розгляду феномена адаптації. Передбачається запропонувати комплекс методичних засобів з діагностування адаптаційних процесів, що відбуваються в процесі життєдіяльності людини. Буде розроблено конкретні психолого-педагогічні технології (форми, методи, прийоми) покращення процесу адаптації. Буде уточнено залежність розвитку кожного компоненту адаптаційного процесу від інших, поповнено відомості про процеси особистісного та професійного розвитку.

Таке системне подання основних подій процесу адаптації у вигляді певної структури дозволяє вирішити важливу методологічну проблему. Адже переважна більшість досліджень, що виконувались з питань адаптації, базуються на номотетичному (узагальненому) підході. Тобто традиційно визначались усереднені показники за контингентом досліджуваних в цілому, тоді як індивідуальні особливості залишались поза увагою дослідників.

При запропонованому підході основну увагу привертають саме структурно-генетичні особливості індивідуального рівня, визначення яких дозволить знайти відповіді і на ряд більш загальних питань: в якому співвідношенні знаходяться між собою окремі складові, чи є кореляція між успішністю адаптації на різних рівнях, які тенденції (загальні або індивідуальні) переважають у процесі адаптації та багато інших.

Визначення основної концептуальної ідеї – необхідності системно-структурного підходу до процесу адаптації – вимагає і дає можливість дати відповіді на ряд актуальних питань:

- особливості адаптації суб'єктів в різних системах (адаптація студентів-першокурсників; особливості адаптації в умовах багаторівневого навчання; адаптація педагогічних працівників, адаптація до різних типів професійної діяльності);
- педагогічне супроводження процесів адаптації з визначенням пріоритетних напрямів впливу;

- взаємозв'язок успішності адаптації з віковими та індивідуальними особливостями суб'єктів адаптації тощо.

Прийняття такої концептуальної схеми стосовно підготовки майбутніх фахівців відкриває нові перспективи. При такому підході адаптаційні можливості студента розглядаються у сукупності найбільш актуальних складових. Простежуючи динаміку процесу адаптації студента-першокурсника до умов навчання, можна прогнозувати особливості його професійної адаптації у майбутньому, а структурний аналіз його адаптаційних можливостей дозволяє визначити найбільш актуальні індивідуальні проблеми (напруження на рівні енергозабезпечення активності в нових умовах, прив'язаність до стійкого середовища, труднощі зміни та засвоєння нового виду діяльності, здатність налагодити свої зв'язки з соціальним середовищем). Таким чином, сам процес адаптації, перебіг подій на протязі процесу навчання стають специфічною моделлю визначення професійної відповідності студента, а своєчасність виявлення тих факторів, що у майбутньому можуть негативно вплинути на професійну діяльність, сприяє реальній можливості своєчасної психологічної корекції, розширення адаптаційних можливостей студента як професійно необхідної якості.

Саме на вивчення того, що відбувається з людиною при змінах умов життя на всіх рівнях та в їх взаємо-зумовленості, спрямована програма дослідження.

Методологічною основою дослідження є системний підхід у його функціональному та структурно-компонентному аспектах, що дозволяє розглянути адаптацію як: а) багатомірне, б) багатоскладове, в) багаторівневе, г) багатофункціональне явище, яке водночас виступає і як процес інтегрування, і як інтегративний результат. Системний аналіз включає відповідні процедури розгляду складних об'єктів та процесів, орієнтацію на виявлення як внутрішньоструктурних перетворень, так і інтегративних явищ, що виникають.

Етапи роботи регіональної лабораторії:

1 етап – діагностико-аналітичний. Розробка комплексної програми дослідження. Визначення окремих напрямків дослідження.

Організація і проведення комплексного моніторингу адаптованості студентів до умов навчання. Визначення тенденцій перебігу адаптаційних процесів, що відбуваються в системах навчання та професійної діяльності.

Складання та перевірка теоретичної моделі, методики дослідження.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ: КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД

2 етап – пошуково-констатуючий. Ознайомлення педагогічних працівників з результатами дослідження. Розширення знань про процес адаптації, окремі рівні, доказ актуальності психолого-педагогічної роботи на відповідних рівнях. Запровадження та засвоєння викладачами прийомів оптимізації навчання, міжособистісної взаємодії, виховання та професійного розвитку шляхом створення умов для покращення адаптаційних тенденцій.

3 етап – розвивально-формулюючий. Формування цілісної системи роботи навчального закладу з питань поліпшення адаптації студентів. Включення відповідних напрямків роботи як нормативних у виховну систему вузу. Створення постійно діючого центру з проблем адаптації.

4 етап – концептуально-узагальнюючий. Статистично-кількісний аналіз результатів досліджень. Порівняння традиційної та експериментальної систем роботи. Визначення нових, перспективних напрямків роботи. Підбиття підсумків роботи творчих груп на науковій конференції.

Висновки. Отже, проведена робота засвідчила правильність загальної та часткової гіпотез. Вона також дозволила визначити перспективні напрями досліджень:

1. Виявлення особливостей адаптації, що відбувається в навчальному процесі, як на рівні окремих компонентів, так і на рівні структурних зв'язків. Встановлення тенденцій структурних трансформацій в залежності від: а) успішності навчання; б) індивідуально-типологічних особливостей студентів; в) року навчання; г) соціально-демографічних факторів; д) професійної спрямованості; е) ціннісних орієнтацій та ін.

2. Виявлення впливу на структурно-функціональні трансформації якісно-організаційних особливостей навчально-виховного процесу: а) навчального навантаження; б) складу викладачів; в) профілю підготовки; г) методичної бази навчання; д) рівнів навчання та ін.

3. Концептуальне узагальнення отриманих за окремими напрямками результатів: а) теоретичне: поглиблення знань про адаптаційні процеси, розвиток особистості в процесі навчання та професійної підготовки; б) методичне: засоби побудови моделей та діагностування складних інтегрованих явищ; в) технологічне: технології оптимізації процесів навчання, особистісного та професійного розвитку.

1. Бойко І.І. Соціально-психологічна адаптація підлітка до нових умов навчання: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук: 13.00.07. НПУ ім. М. Драгоманова. – К., 2002. – 22 с.

2. Ничкало Н.Г. Адаптація професійна // Енциклопедія сучасної України. – К., 2001. – Т. 1. – С. 179 – 180.

3. Семиченко В.А. Психологія особистості. – К.: Видавець Ешке О.М., 2001. – 427 с.

4. Семиченко В.А. Психологія соціальних відносин. – К.: Магістр – S, 1999. – 168 с.

5. Солодухова О.Г. Становлення особистості вчителя в процесі професійної адаптації: монографія. – Донецьк: ТОВ “Либідь”. – 1996. – 175 с.

6. Яценко Т.С. Теорія і практика групової психотерапії. Активне соціально-психологічне навчання: навчальний посібник. – К: Вища шк., 2003. – 300 с.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2009

a b c d a b c d a b c d a b c d a b c d b

“Éîæíà ìðàöÿ âèðàà° ³íäèá³äòàëüíèð çã³áíñòàé, òàèàíðó, íáààðòáàííÿ, äíèèààáííÿ ð³çè÷ìèð ³ äòðíáíèð çòñèèü”.

Ààñèèü Ñóòíèèíüèèé
âèààòòèé óèðàçíñüèèé íàààíí

“Íðíàóèèáíà ìðàöÿ – òà ìðàáí³çíááíà ìðàöÿ, ñíðÿííááíà íà ñòáíðáííÿ ìàðàð³àëüíèð ááí äòðíáíèð áèàà òà áñáá³÷ìèé ðíçàèèèè ñííáèñòòò³”.

Äíèððí Òòððæááñüèèé
á÷áíèé

a b c d a b c d a b c d a b c d a b c d b